

Alicja Joanna Siegień

Poczucie tożsamości narodowej młodzieży pochodzenia białoruskiego: perspektywa edukacji międzykulturowej

---

Kultura i Edukacja nr 2-3, 130-147

2006

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach
dozwolonego użytku.

Alicja Joanna Siegień

POCZUCIE TOŻSAMOŚCI NARODOWEJ MŁODZIEŻY POCHODZENIA BIAŁORUSKIEGO. PERSPEKTYWA EDUKACJI MIĘDZYKULTUROWEJ*

Świadomość własnej odrębności, indywidualności, niepowtarzalności pojawia się wówczas, kiedy okazuje się, że odpowiedź na pytanie „kim jestem?” wcale nie jest prosta. Problem tożsamości aktualizuje się w momencie utraty lub zmiany punktów odniesienia, pozwalających określić własną przynależność do określonej nacji. We współczesnym, ruchliwym świecie jest on próbą zwrócenia się jednostki ku samej sobie, by odnaleźć w indywidualnej jaźni trwały punkt oparcia. Określenie przynależności narodowej powinno być dopełnione poczuciem zakorzenienia w kulturze narodu, do którego osoba czuje się przynależna. Świadomość istnienia kulturowego dziedzictwa stanowić musi drugi, obok autodeklaracji, podstawowy czynnik umacniający tożsamość narodową. Aby jednak utrwalanie bądź rozbudzenie tożsamości narodowej nie prowadziło do nacjonalizmu, w procesie wychowania należy zwrócić uwagę na postawy etniczne. Oddziaływania w tej sferze obejmować będą: eliminowanie stereotypów etnicznych, zmniejszanie dystansu interetnicznego, zmianę ewentualnych postaw wrogości na zaciekawienie, preferowanie życzliwego zainteresowania innością¹.

Problem zachowania tożsamości ujawnia się wyraźnie w sytuacjach „pogranicza”, na styku dwu światów, dwu kultur czy też wobec inwazji obcej kultury. Może to być pogranicze państwowe, narodowe, kulturowe, etniczne czy religijne. Sytuacje takie powodują skłonność do wyostrego poczucia tożsamości, do jęgo poszukiwania,

---

* Autoreferat rozprawy doktorskiej wykonanej pod kierunkiem prof. zw. dr. hab. Stanisława Kawuli w Katedrze Pedagogiki Społecznej UWM w Olsztynie.

¹ M. Sobecki, *Poczucie tożsamości narodowej uczniów liceów ogólnokształcących z białoruskim i litewskim językiem nauczania* [w:] *Edukacja a tożsamość etniczna*, M. Urlińska (red.), Toruń 1995, s. 130.

a często do jego kryzysu i rozkładu². O tożsamości na pograniczu wschodniej Polski decyduje działalność, która polega przede wszystkim na ochronie bezcennych wartości własnej kultury. Obrona własnej odrębności, własnych tradycji, obyczajów, języka, religii jest ucieczką mieszkańców pogranicza przed homogenizacją powodowaną produkcją kultury masowej w skali globalnej.

1. Motywy podjęcia badań

Stan wiedzy na temat struktury narodowościowej mieszkańców pogranicza wschodniej Polski, a w szczególności białoruskiej mniejszości narodowej zamieszkującej ten obszar, jej kultury, religii, tradycji, obyczajów oraz poczucia tożsamości narodowej, nie jest zadowalający. Tymczasem właśnie w warunkach demokratyzacji stosunków społecznych, w obliczu integracji Polski z państwami Unii Europejskiej problemy struktury narodowościowej warte są szczegółowych i dogłębnych analiz. Obecnie zwolennicy integracji z Unią wskazują głównie na korzyści ekonomiczne, przeciwnicy zaś na kulturowe i społeczne zagrożenia dla społeczeństwa polskiego. Niewiele natomiast pojawia się rozważań na temat tożsamości narodowej poszczególnych państw, różnic społecznych i kulturowych między nimi oraz problemów mniejszości narodowych, polityki narodowościowej, istniejących obaw i uprzedzeń. A przecież problem ten dotknie także Polaków. Musimy też liczyć się z tym, iż w niedalekiej przyszłości nastąpi swobodny przepływ grup mniejszościowych do naszego kraju, a brak wiedzy na temat ich zachowań, kultury, obyczajów może nasilić istniejące obecnie konflikty narodowościowe. W związku z tym, przekazywanie i utrwalanie wiedzy o odmiennościach, kształtowanie postawy tolerancji i uznania dla innych kultur, wypracowanie bezkonfliktowych norm postępowania w społeczeństwie polietnicznym, poszanowanie religii, języka, tradycji innych nacji, przeciwstawianie się wszelkim formom dyskryminacji grup mniejszościowych oraz przygotowanie do negocjacji, wymiany wartości i dialogowych interakcji w sytuacji pogranicza – to zadania, które stoją przed edukacją międzykulturową w Polsce, a w szczególności przed nauczycielami akademickimi. Dlatego też badania dotyczące omawianej problematyki są w pełni uzasadnione i z pewnością będą pomocne w kontynuacji dialogu międzyetnicznego na obszarach zróżnicowanych etnicznie i kulturowo oraz w pracy społecznej i opiekuńczo-wychowawczej z przedstawicielami innych narodów i grup etnicznych.

Motywacją do przeprowadzenia badań była również potrzeba przedstawienia autentycznych identyfikacji młodzieży pochodzenia białoruskiego zamieszkującej pogranicze wschodniej Polski i uzyskanie przez to nowych informacji, które ułatwiłyby prowadzenie partnerskiego dialogu w środowiskach zróżnicowanych narodowościowo, religijnie i kulturowo.

---

² M. Melchior, *Spółeczna tożsamość jednostki*, Warszawa 1990, s. 67.

2. Metodologia badań własnych

W celu uzyskania w miarę wszechstronnych danych, poszukiwania badawcze, w ich aspekcie metodologicznym, zostały usytuowane w **podejściu triangulacyjnym (eklektycznym)**, uwzględniając zarówno model pozytywistyczny (ilościowy), jak i model badań przez wspólne doświadczanie (pochodzący z modelu jakościowego). Badania przez wspólne doświadczanie pozwoliły na kształtowanie się tożsamości badacza w trakcie procesu badawczego. Sprzyjały one silniejszemu związkowi z badaną rzeczywistością, dopuszczając obok intelektu wiedzę intuicyjną, przeżycia emocjonalne, przeżywane wartości, wyobraźnię³.

Badanie naukowe wymaga wyraźnie sprecyzowanego celu badań, określenia problemów badawczych, sformułowania hipotez głównych i szczegółowych, a następnie dokonania ich weryfikacji poprzez zastosowanie odpowiednich metod, technik, narzędzi badawczych oraz procedury opartej na wnioskowaniu⁴.

W związku z powyższym **celem teoretycznym** przeprowadzonych badań jest zgromadzenie i uporządkowanie wiedzy naukowej na temat poczucia tożsamości narodowej młodzieży pochodzenia białoruskiego zamieszkującej pogranicze wschodniej Polski. Osiągnięcie tego celu pozwoli konstruować uogólnienia dotyczące praw rozwoju i przemian badanej rzeczywistości oraz zachodzących w niej procesów.

Celem praktycznym badań jest:

- a) ustalenie determinantów procesu kształtowania się poczucia tożsamości narodowej młodzieży pochodzenia białoruskiego zamieszkującej pogranicze wschodniej Polski;
- b) określenie stopnia, w jakim młodzież pochodzenia białoruskiego związana jest z językiem ojczystym, kulturą, religią, historią narodu, zamieszkiwanym terytorium;
- c) diagnoza funkcjonowania mechanizmów i wzorców kształtowania społecznego współżycia, dialogu kulturowego w środowisku kulturowo i etnicznie zróżnicowanym.

Poznawczo opisywane badania pozwolą przybliżyć mało znaną dotychczas problematykę pogranicza jako miejsca kształtowania się „nowego” człowieka, jego świadomości, tożsamości i kultury.

Podmiotem niniejszych badań jest natomiast dobrana w sposób celowy próba reprezentacyjna (wyselekcjonowana na podstawie przynależności religijnej rodziców), czyli młodzież pochodzenia białoruskiego zamieszkująca pogranicze wschodniej Polski (dokładniej – w obrębie wschodniej części województwa podlaskiego, czyli w mieście

---

³ A. Wyka, *Badacz społeczny wobec doświadczenia*, Warszawa 1993, s. 67–68.

⁴ M. Guziuk, *Podstawy metodologiczne prac promocyjnych (nauki społeczno-pedagogiczne)*, Olsztyn 2004, s. 29.

Hajnówka, Bielsk Podlaski i ich bliskich okolicach). Natomiast **przedmiotem poznania** jest stan poczucia tożsamości narodowej badanej młodzieży.

Główny problem badawczy pracy dotyczy określenia determinantów i stopnia poczucia tożsamości narodowej wśród młodzieży pochodzenia białoruskiego, zamieszkującej pogranicze wschodniej Polski.

Szczegółowe problemy badawcze dotyczą przede wszystkim świadomości przynależności narodowej oraz roli języka, kultury, religii, tradycji historycznych i zamieszkanego terytorium w procesie kształtowania się poczucia tożsamości narodowej.

Przyjęto więc następujące **główne problemy badawcze**:

- 1) Jak przebiega proces kształtowania się poczucia tożsamości narodowej młodzieży pochodzenia białoruskiego, zamieszkującej pogranicze wschodniej Polski?
- 2) Jakie czynniki mają wpływ na rozwój poczucia tożsamości narodowej młodzieży pochodzenia białoruskiego, zamieszkującej pogranicze wschodniej Polski?

Z wyżej wymienionych głównych problemów badawczych wynikają następujące **szczegółowe problemy badawcze**:

- a) Czy nazwa „prawosławny” jest określeniem przynależności do grupy narodowej (etnicznej), czy też jest nazwą kategorii religijnej?
- b) Czy kultywowanie tradycji, obyczajów i obrzędów przodków, związanych z kulturą białoruską (przekazywanych na drodze transferu kulturowego), umacnia związek młodzieży pochodzenia białoruskiego ze swoim narodem, wpływając jednocześnie na poczucie przynależności narodowej?
- c) Jakie są podstawowe typy autoidentyfikacji narodowej młodzieży pochodzenia białoruskiego, zamieszkującej pogranicze wschodniej Polski?
- d) Czy język białoruski stanowi podstawowe kryterium odrębności narodowej młodzieży pochodzenia białoruskiego zamieszkującej pogranicze wschodniej Polski?
- e) Czy religia jest czynnikiem wpływającym na zachowanie poczucia tożsamości narodowej młodzieży pochodzenia białoruskiego?
- f) Czy istnieje miejsce, które w świadomości młodzieży pochodzenia białoruskiego traktowane jest jako swoja „ziemia ojczysta”?
- g) Czy związek młodzieży pochodzenia białoruskiego z miejscem zamieszkania jest związkiem silnym?
- h) Czy więź terytorialna wpływa na poczucie przynależności narodowej młodzieży pochodzenia białoruskiego?
- i) Jaki charakter ma współzycie międzyetniczne na pograniczu wschodniej Polski?

W pracy przyjęto następujące **główne hipotezy badawcze**:

- 1) Zakłada się, że wśród młodzieży pochodzenia białoruskiego zamieszkującej pogranicze wschodniej Polski występuje wyraźne odradzanie się poczucia tożsamości narodowej, uświadamianie sobie własnej odrębności kulturowej i czynna praca na wielu polach aktywności społecznej.
- 2) Przypuszcza się, że w świadomości młodzieży pochodzenia białoruskiego funkcjonują tradycyjne elementy poczucia tożsamości narodowej, które mają zasad-

nicze znaczenie dla utrzymania tej tożsamości oraz dalszego jej rozwoju (są to: język, religia, zamieszkiwane terytorium, przeszłość historyczna, pochodzenie, kultura, świadomość przynależności narodowej). Pozwalają one na lepsze zrozumienie postaw i poglądów młodzieży pochodzenia białoruskiego zamieszkującej pogranicze wschodniej Polski.

W pracy przyjęto także następujące **szczegółowe hipotezy badawcze**:

- a) Przyjmuje się, że nazwa „prawosławny” jest zarówno określeniem przynależności do grupy narodowej (etnicznej), jak i nazwą kategorii religijnej.
- b) Zakłada się, że kultywowanie tradycji, obyczajów i obrzędów przodków, związanych z kulturą białoruską (przekazywanych na drodze transferu kulturowego), umacnia związek młodzieży pochodzenia białoruskiego ze swoim narodem, wpływając w ten sposób na wykształcenie się poczucia przynależności narodowej.
- c) Przypuszcza się, że podstawowymi typami autoidentyfikacji narodowej młodzieży pochodzenia białoruskiego, zamieszkującej pogranicze wschodniej Polski, są: Białorusin, Polak-prawosławny, „dwunarodowiec” (Polak i Białorusin).
- d) Domniemywa się, że język białoruski stanowi podstawowe kryterium odrębności narodowej młodzieży pochodzenia białoruskiego zamieszkującej pogranicze wschodniej Polski.
- e) Przyjmuje się, że religia jest czynnikiem wpływającym na zachowanie i rozwijanie poczucia tożsamości narodowej młodzieży pochodzenia białoruskiego.
- f) Sądzi się, że istnieje takie miejsce, które w świadomości młodzieży pochodzenia białoruskiego traktowane jest jako swoja „ziemia ojczysta”.
- g) Zakłada się, że związek młodzieży pochodzenia białoruskiego z miejscem zamieszkania jest bardzo silny.
- h) Przypuszcza się, że więź terytorialna wpływa w sposób znaczący na poczucie przynależności narodowej młodzieży pochodzenia białoruskiego.
- i) Domniemywa się, że na pograniczu wschodniej Polski wytworzyły się określone reguły współżycia międzyetnicznego, powodując istnienie społecznego ładu, w którym panujące różnice (religijne, językowe, narodowe i inne) są uświadamiane, ale nie powodują społecznych konfliktów.

W pracy przyjęto także następujące **zmiennie niezależne**:

- płeć;
- wiek badanych;
- wykształcenie rodziców;
- wyznanie rodziców;
- warunki bytowe;
- miejsce zamieszkania;
- język ojczysty;
- przynależność religijna;
- przynależność narodowa;
- kultura – tradycje, obyczaje, obrzędy.

Zmienną zależną jest natomiast poczucie tożsamości narodowej młodzieży pochodzenia białoruskiego zamieszkującej pogranicze wschodniej Polski.

W związku z niemożliwością ustalenia wskaźników empirycznych i inferencyjnych (pierwsze są bowiem efektem eksperymentu i uzyskane są na bazie narzędzi badawczych, drugie natomiast są wynikiem wnioskowania lub domniemywania) do zmiennej zależnej wytypowano wskaźniki definicyjne, będące efektem rozumowej analizy standardów, kryteriów, wzorców⁵.

Przynależność narodowa, językowa, religijna, terytorialna są kategoriami służącymi do oznaczenia i uporządkowania związku jednostek odpowiednio z grupami narodowymi, językowymi, religijnymi, terytorialnymi według przyjętych oraz wywiezionych ze sfery świadomości indywidualnej i zbiorowej kryteriów obiektywnych⁶.

Obiektywnymi kryteriami (wskaźnikami) przynależności narodowej są: język, terytorium traktowane jako miejsce urodzenia (zamieszkania), wspólne losy dziejowe, wspólna religia, wspólna kultura, wspólne cechy osobowości, kulturowo interpretowane cechy antropologiczne, wspólne państwo, sytuacja ekonomiczna grupy lub dłuższe przebywanie w obrębie wspólnej organizacji życia zbiorowego. Obiektywnymi wskaźnikami przynależności językowej są: język rodziców, język społeczności lokalnej, język rodzinny i inne. Obiektywnymi wskaźnikami przynależności religijnej są: fakt odnotowania chrztu religijnego, przynależność religijna rodziców, uczestnictwo we wspólnotie religijnej (parafii), uczęszczanie do kościoła, obchodzenie świąt religijnych i inne. Obiektywnymi wskaźnikami przynależności terytorialnej są: miejsce urodzenia, miejsce zamieszkania, przynależność do społeczności terytorialnej. Subiektywnymi kryteriami (wskaźnikami) przynależności narodowej, językowej, religijnej, terytorialnej są autoidentyfikacje: narodowa, językowa, religijna, terytorialna jednostek oraz identyfikacje: narodowa, językowa, religijna, terytorialna jako zjawiska będące wynikiem jednostkowego lub zbiorowego potwierdzenia przynależności danych jednostek przez innych, faktu łączności jednostek z określoną grupą narodową, językową, religijną, terytorialną i innymi. Dokonuje się to w wyniku odpowiedniego wartościowania kryteriów obiektywnych oraz innych przekonań na temat wyróżnionych rodzajów więzi grupowej. Kategorie: przynależność narodowa, językowa, religijna, terytorialna służą więc do porządkowania złożonych rodzajów i form tożsamości oraz identyfikacji jednostkowych i zbiorowych⁷.

Przyjęcie w badaniach określonych założeń teoretycznych oraz określenie problematyki badawczej implikuje sposób postępowania metodologicznego, czyli wybór metod, technik i narzędzi badawczych, wybór terenu badań, dobór próby reprezentacyjnej oraz sposób organizacji badań. W pracy zwrócono również uwagę na to, aby przyjęte w badaniach metody, techniki i narzędzia badawcze – zgodnie z zasadą komplemen-

⁵ T. Pawłowski, *Metodologiczne zagadnienia humanistyki*, Warszawa 1969.

⁶ A. Sadowski, M. Czerniawska, *Tożsamość Polaków na pograniczach*, Białystok 1999, s. 11.

⁷ *Ibidem*, s. 12.

tarności metodologicznej – uzupełniały się i dopełniały wzajemnie, pozwalając na zgromadzenie jak najbardziej wartościowego materiału empirycznego.

W badaniach posłużono się więc **metodą sondażu diagnostycznego**. Do realizacji tej metody zastosowano następujące techniki badawcze: **ankieta, analiza dokumentów, obserwacja swobodna, obserwacja uczestnicząca, rozmowa kierowana, wywiad nieskategoryzowany, techniki psychometryczne (projekcyjne), techniki statystyczne**. Narzędziami służącymi do realizacji wymienionych technik badawczych były: **kwestionariusz ankiety, rejestracja fotograficzna i dźwiękowa, kwestionariusz z wytypowanymi „podtematami” do rozmowy, kwestionariusz wywiadu nieskategoryzowanego, test „Kim jestem?”, test statystyczny (nieparametryczny test Chi-kwadrat)**.

Badania przeprowadzono na terenie odpowiednio wydzielonego pogranicza wschodniej Polski, obejmującego wschodnią część województwa podlaskiego, a przede wszystkim jego miasta powiatowe: Hajnówkę, Bielsk Podlaski i ich okolice (miejscowości gminne i wsie), zamieszkiwane przez białoruską mniejszość narodową, stanowiącą autochtoniczną grupę na tym obszarze.

Wybór terenu badań był celowy z wielu powodów. Białostoczczyzna jest przygranicznym obszarem, zamieszkiwanym przez największy odsetek Białorusinów w Polsce. Stanowi jednocześnie teren, na którym występuje bardzo duży odsetek ludności wyznania prawosławnego. Biorąc pod uwagę to, że przedmiotem poznania jest stan poczucia tożsamości narodowej młodzieży pochodzenia białoruskiego zamieszkującej pogranicze wschodniej Polski, badaniami objęto oba licea ogólnokształcące, działające na tym obszarze, w których nauczany jest język białoruski. Były to: II Liceum Ogólnokształcące z Dodatkową Nauką Języka Białoruskiego w Hajnówce oraz II Liceum Ogólnokształcące z Białoruskim Językiem Nauczania w Bielsku Podlaskim. Zarówno sama nazwa tej szkoły, jak i przeprowadzone badania pilotażowe wskazują na wysoki odsetek uczących się tam osób pochodzenia białoruskiego, dla których jednym w powodów wyboru owego liceum był zamiar poznania kultury przodków oraz utrzymanie i kultywowania białoruskiej tożsamości narodowej.

Badania obejmowały lata 2000–2004. Od roku 2000 do 2002 roku prowadzono obserwację swobodną i uczestniczącą. Od 2002 roku rozpoczęto prowadzenie badań przy użyciu specjalnie skonstruowanych narzędzi badawczych, których wiarygodność sprawdzano w **badaniach wstępnych (pilotażowych)** – badania ankietowe przeprowadzone we wrześniu i październiku 2002 roku na mniejszej próbie badawczej (próba ta liczyła 60 osób, co stanowiło 8,75% próby właściwej). **Badania właściwe (zasadnicze)**, obejmujące analizę dokumentów, rozmowę kierowaną, wywiady nieskategoryzowane, badania ankietowe, przypadły na rok 2003 i 2004. Badania ankietowe przeprowadzono w II Liceum Ogólnokształcącym z Dodatkową Nauką Języka Białoruskiego w Hajnówce w dniach 18–19 grudnia 2003 roku, zaś w II Liceum Ogólnokształcącym z Białoruskim Językiem Nauczania w Bielsku Podlaskim w dniach 22–23 stycznia 2004 roku. Prowadzono je w czasie jednej godziny lekcyjnej, zwykle pod nieobecność nauczyciela. Miały one charakter anonimowy. Przed ich rozpoczęciem badacz osobiście udzielił

instruktażu oraz wyjaśnił wszystkie pojawiające się wątpliwości. Analizę wyników badań rozpoczęto w styczniu 2004 roku i ukończono w grudniu 2004 roku.

Przeprowadzone badania miały charakter **badania częściowych**, uwzględniających warunek wysokiej reprezentatywności próby. Wyraźnie wyodrębniono próbę reprezentującą populację do badań, w związku z niemożliwością zbadania wszystkich jednostek populacji. Jednostki wybrane do badań posiadały istotne dla omawianej populacji cechy, w związku z tym w wiarygodny sposób mogły ją reprezentować. Dobór jednostek do próby był **doborem celowym**, bez przyjętych kryteriów skrajnych w doborze jednostek. Oznacza to, iż jednostki wybrano świadomie, na podstawie sporej wiedzy o populacji (**kryteriami wyróżnienia** były: płeć – kobieta, mężczyzna; wiek – 16, 17 i 19 lat; wyznanie rodziców – prawosławne; miejsce zamieszkania – miejscowości powiatowe, gminne i wsie, w których zamieszkują Białorusini, stanowiący autochtoniczną grupę na tym obszarze i większą liczbę ogółu mieszkańców – dane uzyskane ze spisu powszechnego przeprowadzonego w maju 2002 roku – „Ludność Polski według deklaracji narodowościowej oraz według gmin”; deklaracja narodowościowa respondentów – „Jestem Białorusinem”). Ponieważ populację do badań stanowią wszyscy przedstawiciele młodzieży pochodzenia białoruskiego zamieszkujący pogranicze wschodniej Polski, **próbę reprezentacyjną** tworzą reprezentanci wyżej wymienionego pochodzenia w liczbie **N = 686 jednostek statystycznych**. Są to uczniowie pierwszych, drugich i czwartych klas z II Liceum Ogólnokształcącego z Dodatkową Nauką Języka Białoruskiego w Hajnówce oraz II Liceum Ogólnokształcącego z Białoruskim Językiem Nauczania w Bielsku Podlaskim. Osoby o pochodzeniu białoruskim zostały wyselekcjonowane na podstawie przynależności religijnej rodziców (obydwoje rodziców, bądź jedno z nich powinno być wyznania prawosławnego). Natomiast uczniowie o innym pochodzeniu niż białoruskie, którzy wybrali Liceum Ogólnokształcące z Dodatkową Nauką Języka Białoruskiego, byli eliminowani (badania przeprowadzono na próbie liczącej 831 jednostek statystycznych, zaś po selekcji liczebność próby reprezentacyjnej wynosi 686 jednostek statystycznych).

Liczebność uczniów badanych klas jest zbliżona. Nieznacznie przeważają uczniowie klas pierwszych (246 uczniów). W próbie badawczej znalazło się 428 dziewcząt, co stanowi 62,4% ogółu oraz 258 chłopców, co stanowi 37,6% całości próby. Tak więc w badanej grupie dominują dziewczęta, czyli grupa charakteryzuje się dużym stopniem sfeminizowania. Badani uczniowie zamieszkują w większości miasta, będące siedzibami szkół z dodatkową nauką języka białoruskiego, do których uczęszczają (Hajnówka, Bielsk Podlaski – 69,4%), a także okoliczne wsie (30,6%). Warunki bytowe badanej grupy są dobre (62,8%) i bardzo dobre (29,2%). Jedynie 4 uczniów (0,6%) warunki bytowe swojej rodziny określiło jako złe. Świadczy to o dobrej sytuacji materialnej rodzin białoruskich. Kolejnym ogólnym czynnikiem charakteryzującym badaną grupę jest wykształcenie rodziców. Największą liczbę stanowią rodzice o wykształceniu średnim zawodowym (36,4% ojców i 31,3% matek) i średnim ogólnokształcącym (19% ojców i 23,6% matek). Dość duża liczba rodziców posiada również wykształcenie wyż-

sze (17,5% ojców i 22,9% matek). W dalszej kolejności plasują się rodzice z wykształceniem: zasadniczym zawodowym, niepełnym wyższym, podstawowym i niepełnym podstawowym. Analiza danych wskazuje, że wykształcenie rodziców ukształtowało się na tym samym poziomie, jednak w ogólnym zestawieniu matki osiągnęły nieco wyższy poziom edukacji. Prawie wszyscy badani uczniowie (589 osób) pochodzą z rodzin, gdzie oboje rodziców jest wyznania prawosławnego. Z rodzin, w których rodzice są wyznania katolickiego i prawosławnego pochodzi 93 uczniów. Jedynie u 4 osób oboje rodziców jest wyznania protestanckiego. Analiza wyników ujawniła, iż u uczniów pochodzenia białoruskiego przodkowie byli wyznawcami prawosławia. Religię prawosławną i katolicką wyznawali przodkowie uczniów z rodzin mieszanych.

3. Wnioski z badań

Przeprowadzone badania empiryczne wykazały, że:

1) Nazwa „prawosławny” jest zarówno określeniem przynależności do grupy narodowej (etnicznej), jak i nazwą kategorii religijnej. Wobec osób wyznania prawosławnego mieszkających na Białostocczyźnie stosuje się wiele określeń przynależności narodowej. Stosowane nazwy wobec przedstawicieli grup narodowościowych często nie pokrywają się z autoidentyfikacjami i z określeniem przez innych indywidualnych przypadków przynależności narodowej.

Potwierdzają to następujące dane liczbowe. Według badanej młodzieży, wiernych wyznania prawosławnego zamieszkujących województwo podlaskie najczęściej określa się mianem „prawosławni” – 85,4% badanych wskazuje na to określenie. Nazwę tę wybrało 81,9% respondentów mieszkających w mieście oraz 93,3% – mieszkających na wsi. Może wynikać to z tego, iż mieszkańcy miast i wsi na Białostocczyźnie są społecznością dążącą do wytworzenia silnej więzi religijnej, wspomagającej poczucie przynależności narodowej. Tak interpretować można wyraźne wyodrębnienie określenia „prawosławny” spośród wielu innych kategorii.

Zdaniem respondentów, wobec wiernych wyznania prawosławnego często stosuje się także nazwę „Białorusini” (29,9%). Nazwę „Białorusini” najczęściej wybierają respondenci mieszkający w mieście (35,7%), rzadziej – mieszkający na wsi (16,7%). Miasta wschodniej części województwa podlaskiego są obecnie wieloetniczne, dlatego wyznawcy prawosławia mieszkający w mieście, chcąc prawdopodobnie zaakcentować silne utożsamianie się z białoruskością, używają kategorii „Białorusin”. Wsie na Białostocczyźnie są natomiast dwuetyniczne, zamieszkiwane przez Białorusinów i Polaków, w związku z tym można przypuszczać, że ich mieszkańcy nie czują potrzeby wyraźnego podkreślenia swojej przynależności narodowej.

Według badanej młodzieży, wiernych wyznania prawosławnego niekiedy określa się mianem „ruscy” (18,2%). Nazwa ta stosunkowo często używana jest przez Polaków do potocznego określania ogółu wiernych wyznania prawosławnego zamieszkałych na

całym obszarze pogranicza wschodniej Polski. Jest to stereotypowe określenie, nazwa służąca do opisanego różnych przedstawicieli mniejszości etnicznych zamieszkałych na pograniczu wschodniej Polski. Powszechnie jest założenie, że na tym terytorium panuje podział na „ruskich” i „polskich”, który pokrywa się z przynależnością do „ruskiego” i „polskiego” wyznania (odpowiednio: prawosławie i katolicyzm). Obecnie określenie „ruscy” stosowane może być przez osoby nieświadome przeobrażeń tożsamości narodowej, które zaszły wśród mieszkańców wyznania prawosławnego. Nazwa ta służy również do wyraźnego zaakcentowania swojej polskości, jeśli posługuje się nią osoba o narodowości polskiej w stosunku do ludzi o wyznaniu prawosławnym⁸.

Niewielka liczba respondentów (11,9%) twierdzi, że wobec wiernych wyznania prawosławnego stosuje się określenie „Polacy prawosławni”. Według A. Sadowskiego, do tej kategorii należą osoby cechujące się silnym poczuciem więzi z państwem polskim przy wyraźnym drugoplanowym poczuciu więzi z polskim narodem, utrzymujące jednocześnie silną więź z prawosławiem⁹.

Zdaniem respondentów, wobec wiernych wyznania prawosławnego stosuje się także nazwę „tutejsi” (10,9%) czy „miejscowi” (5,8%). Nazwy te zdecydowanie częściej wybierają osoby mieszkające na wsi. Można stwierdzić, że określanie się mianem „miejscowy”, „tutejszy” jest charakterystyczne dla „przednarodowych” społeczności wiejskich zamieszkujących między innymi tereny Podlasia i Białorusi¹⁰. Jeszcze na początku XX wieku określali się tak białoruscy chłopcy i, jak widać, nie jest to dziś kategoria pusta, lecz wciąż użyteczna, przydatna w opisywaniu siebie. Może to świadczyć o nieukształtowaniu się nowoczesnego poczucia tożsamości narodowej u ludzi, którzy tak się określają. Otóż jeśli nie czują się oni związani z szerszą społecznością (wspólnoty wyobrażone¹¹) to naturalne jest, że budując swą tożsamość odwoływali się będą do elementów pochodzących z ich najbliższego otoczenia – „my – ludzie tej wioski”, czy „my – ludzie, którzy żyją na tym skrawku ziemi”. Określenia te świadczyć mogą również o identyfikacji jednostki z ziemią (np. „ja jestem tutejszy, ja jestem stąd”) i z ludźmi (np. „my jesteśmy tutejsi, my jesteśmy stąd”).

Niewielki odsetek respondentów (8,2%) zaznacza nazwę „Polacy pochodzenia białoruskiego”, jako określenie stosowane wobec osób wyznania prawosławnego. W latach sześćdziesiątych i siedemdziesiątych ubiegłego stulecia nazwa ta kojarzyła się z częścią polskiej inteligencji pochodzącej z prawosławnych środowisk¹². Obecnie do grupy tej należą osoby deklarujące głęboki związek z Polską i jej kulturą, które jednocześnie nie wyrzekają się swoich związków z białoruską kulturą lub genealogią.

⁸ A. Sadowski, *Pogranicze polsko-białoruskie. Tożsamość mieszkańców*, Białystok 1995, s. 78.

⁹ A. Sadowski, *Narody wielkie i małe. Białorusini w Polsce*, Kraków 1991, s. 104.

¹⁰ P. Eberhardt, *Przemiany narodowościowe na Białorusi*, Warszawa 1994, s. 63.

¹¹ Zob. szerzej B. R. O. Anderson, *Wspólnoty wyobrażone: rozważania o źródłach i rozprzestrzenianiu się nacjonalizmu*, Kraków 1997; E. Gellner, *Narody i nacjonalizm*, Warszawa 1991.

¹² A. Sadowski, op.cit., s. 77.

Respondentom znana jest także rzadko używana dziś nazwa „kacapy” (6,1%). Jest to rodzaj przezwiska, określenia o negatywnym zabarwieniu emocjonalnym odnoszącego się do wyznawców prawosławia mieszkających na Białostocczyźnie.

Zaledwie 3,2% respondentów słyszało o nazwie „polscy Białorusini”, promowanej w przeszłości przez niektórych przedstawicieli Białoruskiego Towarzystwa Społeczno-Kulturalnego.

2) Młodzież pochodzenia białoruskiego za podstawowe kryterium przynależności narodowej uznaje autoidentyfikację narodową (96,2%). Respondenci wskazują też na kilka innych kryteriów, takich jak: posługiwanie się językiem białoruskim (91,1%), pozostawanie w związku z kulturą białoruską (91%), urodzenie się w białoruskiej rodzinie (90,5%), bycie wyznania prawosławnego (89,9%). Zdaniem 10,6% ogółu respondentów posiadanie obywatelstwa białoruskiego jest jednym z kryteriów przynależności narodowej Białorusinów. Natomiast 9,62% ogółu respondentów wskazuje na zamieszkanie na Białorusi. Może to świadczyć o tym, że w świadomości badanych wizerunek Białorusina jest mocno określony przez autoidentyfikację narodową, więzy pochodzenia i białoruską kulturę.

W świadomości badanej młodzieży najmniejsze znaczenie przypisywane jest takim kryteriom przynależności do narodu białoruskiego, jak posiadanie obywatelstwa białoruskiego oraz zamieszkanie na Białorusi. W związku z tym zakładać można, że na badanym pograniczu wizerunek Białorusina jest w niewielkim stopniu określony przez więzy typu obywatelskiego. Mało istotna okazała się także zasada terytorialnego przypisania do narodu. Przypuszczać można również, iż jest to przejaw legitymizacji przez respondentów swojego położenia w Polsce jako Białorusinów.

Uzyskane wyniki badań pozwalają na sformułowanie stereotypowego obrazu osobowości Białorusina, funkcjonującego w świadomości młodzieży pochodzenia białoruskiego. Według respondentów Białorusinem jest ten, kto Białorusinem się czuje, posługuje się językiem białoruskim, pozostaje w związku z kulturą białoruską, urodził się w białoruskiej rodzinie i jest wyznania prawosławnego.

3) W świadomości badanej młodzieży pochodzenia białoruskiego przynależność narodowa jest wartością stałą i ustanowioną wraz z urodzeniem (68,1%). Według 21,6% ogółu respondentów – można ją zmienić w wyjątkowych okolicznościach. Zdaniem 10,3% ogółu badanej młodzieży, przynależność narodową można zmienić w każdej chwili. Przypuszczać można, iż wynika to z postaw obronnych przedstawicieli mniejszości białoruskiej wobec procesów asymilacyjnych.

Badana młodzież zmianę przynależności narodowej zazwyczaj utożsamia z konwersją religijną. Najczęściej dochodzi do zmiany przynależności narodowej z polskiej na białoruską w wyniku zawarcia związku małżeńskiego (jeden z partnerów przechodzi z wiary rzymskokatolickiej na wiarę prawosławną). W najbliższym otoczeniu respondentów niewiele jest jednak osób, które zmieniły swoją przynależność narodową – potwierdza to 95,9% ogółu badanych osób. Natomiast 4,1% ogółu respondentów twierdzi, że zna osoby, które zmieniły przynależność narodową i podaje konkretne przykłady.

Zaledwie 3,5% badanych osób z tej grupy utrzymuje, że zna osoby, które były narodowości polskiej i zmieniły ją na białoruską, zaś 0,3% – twierdzi, że zna jednostki, które były narodowości białoruskiej i zmieniły ją na ukraińską. Także 0,3% respondentów zna przypadki zmiany narodowości z białoruskiej na narodowość polską.

Zdecydowana większość młodzieży pochodzenia białoruskiego negatywnie ocenia osoby, które zmieniły swoją przynależność narodową (64,4%). Wynika to zapewne z postaw obronnych respondentów przed wynarodowieniem, przed procesami asymilacyjnymi ku polskości. Obojętną postawę wobec osób, które zmieniły swoją przynależność narodową prezentuje 29,9% ogółu respondentów. Pozytywnie postrzega to zjawisko tylko 2% ogółu badanej młodzieży, natomiast 3,5% – nie ma na ten temat zdania. Niewielki odsetek respondentów, charakteryzujących się postawami pozytywnego traktowania zmiany przynależności narodowej przez określoną jednostkę, może świadczyć o nabywaniu przez nich poczucia polskiej tożsamości narodowej.

4) W grupie wartości najbardziej cenionych przez młodzież pochodzenia białoruskiego, na pierwszym miejscu plasuje się udane życie rodzinne (według badań CBOS-u, w hierarchii wartości Polaków udane życie rodzinne zajmuje również pierwsze miejsce¹³). Na drugim miejscu badani podają wykształcenie (wartości społeczne), na trzecim – powodzenie w pracy zawodowej (wartości zawodowe), zaś czwartą lokatę zajmuje religia (wartości religijne). Na piątym miejscu pojawiają się wolności obywatelskie (wartości obywatelskie). Na dalszych miejscach wytypowano: na szóstym – jedność narodu białoruskiego, na siódmym – godność narodową, na ósmym – przyjazne stosunki z Białorusią, na dziewiątym – zdrowie, na dziesiątym – ojczyznę, na jedenastym – miłość i przyjaźń. Uzyskany rozkład odpowiedzi świadczy o tym, że wartości narodowe (ojczyzna, godność narodowa, jedność narodu białoruskiego) w hierarchii wartości młodzieży pochodzenia białoruskiego zajmują odległe miejsca. Mimo to, prawdopodobnie stanowią one ważny składnik systemu wartości podstawowych. Świadczy o tym duża częstotliwość wskazywania przez respondentów wartości narodowych jako wartości ogólnie cenionych (ojczyzna – 90,2%, godność narodowa – 70,6%, jedność narodowa – 71,1%).

5) Badania wskazują, że rodzina (98,4%) i przyjaciele (95,2%) są podstawowymi grupami mającymi największe znaczenie dla wszystkich respondentów. Badana młodzież czuje się silnie związana z narodem białoruskim (78,7%) oraz współwyznawcami tej samej religii (78%). Więzy regionalne w postaci związku z mieszkańcami Białostockizny są także istotne dla ankietowanych (47,2%). Szczególne znaczenie w życiu badanych osób mają również więzi z narodem polskim (46,7%). Taki układ więzi grupowych świadczy o tym, że na pograniczu wschodniej Polski dominuje więź rodzinna i przyjacielska. Rodzina jest więc najwyższą wartością stanowiącą o sensie życia respondentów. Więzy narodowa nie stanowi więzi dominującej, ale zajmuje jedno z czołowych

¹³ „Polityka” 14.08.2004, nr 33, s. 80.

miejsz w systemie więzi grupowych badanej młodzieży. Należy zatem przypuszczać, iż badana młodzież utrzymuje bliskie kontakty z przedstawicielami mniejszości białoruskiej, z białoruską kulturą oraz identyfikuje się z białoruskim narodem. Natomiast wysoka pozycja więzi religijnej w układzie więzi grupowych zdaje się potwierdzać fakt, że wyznanie prawosławne nadal stanowi podstawowy składnik kanonu kulturowego Białorusinów zamieszkujących Białostoczczyznę. Niemal równe wskazywanie przez respondentów na więzi narodowe i religijne może oznaczać, że pomiędzy nimi istnieje silna zależność (w społeczeństwie zaznacza się tendencja do unarodowienia wyznawców prawosławia jako Białorusinów, zaś wyznawców katolicyzmu – jako Polaków). Przypisywanie dużego znaczenia więzi z mieszkańcami własnego regionu wiąże się zapewne z ogromnym przywiązaniem ankietowanych do zamieszkiwanego terytorium. Utrzymywanie przez badane osoby dobrych kontaktów z narodem polskim może świadczyć o bezkonfliktowym współżyciu międzyetnicznym na Białostoczczyźnie, o ukształtowaniu się postaw otwartości i poszanowania poglądów innych, a także o przywiązaniu przedstawicieli narodu białoruskiego i polskiego do wspólnych wartości.

6) Autoidentyfikacja narodowa jednostki jest podstawowym czynnikiem określającym jej przynależność narodową. Podstawowymi typami autoidentyfikacji narodowej młodzieży pochodzenia białoruskiego, zamieszkującej pogranicze wschodniej Polski, są: Białorusin (71,1%), Polak-prawosławny (21,4%), „dwunarodowiec” (7,5%), czyli Polak i Białorusin (kategorie stanu świadomości narodowej na Białostoczczyźnie stworzone przez E. Mironowicza¹⁴). Zdecydowana większość respondentów czuje się Białorusinami (71,1%). W związku z tym przypuszczać można, że u młodzieży pochodzenia białoruskiego występuje wyraźne odradzanie się poczucia tożsamości narodowej, narasta poczucie odrębności wobec innych, odrębności kształtowanej na podstawie mniej lub bardziej odmiennej tradycji i kultury. Białorusinem jest zatem ten, kto Białorusinem się czuje, pozostaje w bliskim związku z kulturą białoruską, posługuje się językiem białoruskim, urodził się w białoruskiej rodzinie i jest wyznania prawosławnego. Nie oznacza to jednak, że pozostaje on w opozycji do kultury polskiej, gdyż wyrasta w jej kontekście i jest w niej stale „obecny”. Polakiem prawosławnym jest ten, kto Polakiem się czuje, pozostaje w związku z kulturą polską, posługuje się językiem polskim, ma polskie obywatelstwo i utrzymuje jednocześnie silną więź religijną. Osoby o podwójnej przynależności narodowej czują się członkami dwóch kultur (polskiej i białoruskiej) i dwóch narodów (polskiego i białoruskiego), czyli w obrazie siebie integrują one obydwie źródła wpływu kulturowego. Taki Polak-Białorusin w autoopisie akcentuje zarówno wpływ kultury białoruskiej, jak i polskiej, umiejscawiając siebie gdzieś „pomiędzy”. Natomiast Białorusin, pomimo polskiej kompetencji kulturowej, czuje się Białorusinem.

---

¹⁴ A. Sadowski, *Narody wielkie i małe...*, s. 109–111.

7) Głównymi konstytutywnymi elementami rdzenia tożsamości narodowej badanej młodzieży jest solidarność narodowa (poczucie więzi z narodem – 52%), wspólna kultura – (posiadanie odrębnego języka – 49,6%) oraz religia (46,8%). Tożsamość narodowa młodych Białorusinów, zamieszkujących pogranicze wschodniej Polski, jest więc złożona z kilku równorzędnych elementów (bez dominacji jednego z nich). Naród traktowany jest przez respondentów jako kategoria etniczna, nie zaś jako polityczna. W związku z tym, nie przywiązują oni większego znaczenia do wspólnych interesów politycznych (1,8%) czy zdolności do tworzenia i realizacji wizji przyszłości (3,2%). Respondenci nie czują się również związani z państwem białoruskim. Wartości patriotyczne (umiłowanie narodu i ojczyzny – 19,5%, duma i godność narodowa – 2,9%, odwaga stawania w obronie własnej ojczyzny – 0,3%) nie uzyskały znaczących wyborów.

8) Wśród badanej młodzieży dominuje tożsamość narodowa („jestem Białorusinem” – 78,7%). Tożsamość religijna („jestem wierzącym – prawosławnym” – 71,9%) stanowi drugoplanową formę tożsamości osobniczej. Na trzecim miejscu plasuje się tożsamość ogólnoludzka („jestem człowiekiem” – 62,2%). W związku z tym przypuszczać można, że respondenci czują się silnie związani z narodem białoruskim i współwyznawcami tej samej religii, a także dążą do wyjścia z istniejących podziałów społecznych i przybierają takie postawy tożsamości, które nie dzielą, a łączą.

9) Religia jest czynnikiem wpływającym na zachowanie i rozwijanie poczucia tożsamości narodowej młodzieży pochodzenia białoruskiego, przejawiającym się w nierozzerwalnym związku z Polskim Autokefalicznym Kościołem Prawosławnym i przedmiotami kultu religijnego. Religia dostarcza symboliki, wiary w Boga, pozwala podtrzymać postawy i zachowania typu wspólnotowego, stanowi silną i trwałą „obręcz” scalającą naród. Świadczy o tym wysoki odsetek respondentów wyznania prawosławnego (97,1%). Wprawdzie wśród młodzieży pochodzenia białoruskiego znajduje się 2,9% osób deklarujących inne wyznanie, niż prawosławne, to jednak zdecydowana jej większość nadal kultuwyje system wierzeń swoich przodków. Młodzież białoruską cechuje wysoki stopień religijności (28,1% uważa się za osoby bardzo wierzące, 66,8% – za wierzące) i uczestnictwa w praktykach religijnych (41% twierdzi, że uczestniczy w praktykach religijnych raz w tygodniu lub częściej, 44,9% – raz w miesiącu). Wyznanie prawosławne traktowane jest przez nią jako podstawowe kryterium przynależności do białoruskiego narodu (74%). Na co dzień tożsamość wyznaniowa badanej młodzieży jest bardziej widoczna w porównaniu do tożsamości narodowej.

10) W świadomości młodzieży pochodzenia białoruskiego istnieje miejsce, które traktowane jest jako swoja „ziemia ojczysta” (74,9%). Najczęściej jest to Podlasie (45,9%). W drugiej kolejności respondenci podają Bielsk Podlaski (15,7%) i Hajnówkę (7,4%). Część respondentów wskazuje na miejsce zamieszkania (3,2%) oraz dom rodzinny (2,5%) jako na swoją „ziemię ojczystą”, zaś tylko jedna osoba (0,1%) określiła tym mianem „mój kraj”. Można więc przyjąć, że młodzież pochodzenia białoruskiego, zamieszkująca pogranicze wschodniej Polski, przywiązuje dość duże znaczenie do po-

siadania „ojczyzny prywatnej”. Wskaźnikiem „ojczyzny prywatnej” jest dom rodzinny, miejsce zamieszkania, Hajnówka, Bielsk Podlaski. Wskaźnikiem „ojczyzny ideologicznej” jest „mój kraj”, zaś Podlasie jest wskaźnikiem więzi regionalnej zawieszony pomiędzy „ojczyzną prywatną” a „ojczyzną ideologiczną”. Silna więź terytorialna wpływa w sposób znaczący na poczucie przynależności narodowej młodzieży pochodzenia białoruskiego. Stanowi ona nadal ważne kryterium tożsamości narodowej tej młodzieży.

11) Młodzież pochodzenia białoruskiego jest także przywiązana do Polski jako kraju zamieszkania (51,02%). Przypuszczać można, że badana młodzież wybiera Polskę z powodu sentymentu, przywiązania, przyzwyczajenia, zasiedzenia, braku porównań z innymi krajami, ale także w następstwie świadomego wyboru państwa polskiego jako kraju postępu i rozwoju, o coraz większym standardzie życia itp. Sprzyja temu fakt wejścia Polski w skład krajów należących do Unii Europejskiej.

12) Na pograniczu wschodniej Polski wytworzyły się określone reguły współżycia międzyetnicznego, powodując istnienie społecznego ładu, w którym panujące różnice (religijne, językowe, narodowe i inne) są uświadamiane, ale nie powodują społecznych konfliktów (85%). Istnieje przestrzegana przez większość mieszkańców norma społeczna nakazująca żyć tak, aby różnice te nie były widoczne. Sąsiedztwo, wspólne zainteresowania, to samo grono znajomych, podobieństwo obowiązków zawodowych powodują wytworzenie się systemów uzgodnień, które w zasadzie niwelują różnice między ludźmi wynikające z przynależności do innego narodu, wyznania, kultury.

Spśród ogółu badanych tylko 0,6% nie potrafi ocenić, czy w ich miejscowościach zamieszkują przedstawiciele kilku odrębnych wyznań i narodowości, 99,4% ogółu respondentów twierdzi natomiast, że w ich miejscowości mieszkają obok siebie osoby o różnych wyznaniach i przynależności narodowej. Zdaniem większości badanych (44,6%) z grupy deklarującej zróżnicowanie religijne i narodowościowe w miejscu ich zamieszkania, we współżyciu na co dzień nie widać różnic religijnych, narodowych czy językowych. Według 36,6% respondentów, różnice dotyczą jedynie innych terminów obchodzenia świąt religijnych (według kalendarza gregoriańskiego lub juliańskiego; wierni wyznania rzymskokatolickiego obchodzą swoje święta według kalendarza gregoriańskiego, zaś wierni wyznania prawosławnego – według kalendarza juliańskiego) oraz miejsc kultu religijnego (w kościele lub w cerkwi). Natomiast 7,4% badanych osób twierdzi, że w ich miejscowości jedni mieszkańcy posługują się językiem polskim, zaś drudzy – językiem białoruskim lub gwarą białoruską. Zdaniem 10,8% respondentów, zróżnicowanie przejawia się w innych tradycjach, obyczajach i obrzędach kulturowych przez mieszkańców ich miejscowości.

Zdecydowana większość młodzieży pochodzenia białoruskiego przejawia optymizm w zakresie zapobiegania konfliktom narodowościowym. Zdaniem badanej młodzieży, podstawowymi sposobami skutecznego zapobiegania konfliktom narodowościowym na Białostocczyźnie jest wdrażanie zasad pluralizmu kulturowego poprzez: wprowadzenie w szkole zajęć z edukacji międzykulturowej, kształtowanie postawy otwartości, tolerancji i poszanowania wobec mniejszości białoruskiej (działania wy-

chowawcze – 100%) oraz zagwarantowania należnych jej praw obywatelskich (działania polityczno-prawne – 74,9%).

Na pograniczu wschodniej Polski dokonały się także procesy integracji społecznej i kulturowej, które nieustannie prowadzą do wytwarzania się coraz to nowych form wzajemnego współżycia między grupami zróżnicowanymi społecznie i kulturowo. Badania wskazują, że na Białostocczyźnie dominują dwa typy współżycia międzyetnicznego: akomodacyjny i asymilacyjny. Typ akomodacyjny wyraża się w zdaniu: „jesteśmy jedną wspólną społecznością, w której nie zwraca się uwagi na podziały narodowe” (52,9%). Przypuszczać można, że w świadomości młodzieży pochodzenia białoruskiego stosunki międzyetniczne na Białostocczyźnie oparte są na tolerancji. Według respondentów, zamieszkujące Białostocczyznę społeczności są przywiązane do własnej religii, języka ojczystego, terytorium i przynależności narodowej, ale również akceptują wartości rdzenne innych kultur. Społeczności te starają się żyć w pełnej harmonii, kształtować postawy otwartości, poszanowania wobec innych, a także przywiązywać się do wspólnych wartości oraz sukcesywnie przystosowywać się do nowych sytuacji. Świadczą o tym chociażby małżeństwa mieszane, które stają się coraz bardziej powszechne, jak również wspólne obchodzenie świąt katolickich i prawosławnych. Typ asymilacyjny wyraża się w stwierdzeniu: „staramy się, aby podziały narodowe były niewidoczne” (28,9%). Domniemywać można, iż na Białostocczyźnie występują także tendencje asymilacyjne wśród zamieszkujących tam społeczności. Niektórzy przedstawiciele mniejszości narodowych dążą do przejścia kultury większości, gdyż uważają to za niezbędny warunek społecznej akceptacji, wyjścia z pozycji marginalności, życia na wyższym poziomie i w lepszych warunkach ekonomicznych. Przedstawiciele większości usiłują natomiast stworzyć homogeniczne społeczeństwo na gruncie swoich wartości. W związku z tym obie społeczności starają się nie uzewnętrzniać różnic kulturowych.

13) Tylko w przypadku jednej hipotezy, dotyczącej znaczenia języka białoruskiego jako podstawowego kryterium odrębności narodowej młodzieży pochodzenia białoruskiego, zamieszkującej pogranicze wschodniej Polski, nie można było jednoznacznie potwierdzić przewidywanych zależności. Zakładano, iż język białoruski stanowi podstawowe kryterium odrębności narodowej młodzieży pochodzenia białoruskiego, zamieszkującej pogranicze wschodniej Polski, ponieważ każdy język jest ważnym składnikiem kultury narodowej, nośnikiem (rdzeniem) wartości kulturowych oraz głównym narzędziem komunikacji społecznej między ludźmi. Zakładano też, że jest on aktywnym czynnikiem wyznaczającym miejsce człowieka w hierarchii kultury i może być elementem integrującym jednostkę z daną grupą społeczną, a także wzmacniającym jej poczucie tożsamości narodowej. Badania wykazały jednak, iż zdecydowana większość młodzieży pochodzenia białoruskiego zamieszkująca wschodnią część województwa podlaskiego wprawdzie uważa język białoruski za swój język ojczysty (78,4%), lecz rzadko używa go na co dzień. W kontaktach z rodziną (93,9%), kolegami (100%), nie-

znajomymi (100%) i w najbliższych urzędach (99,9%) przeważa język polski. Językiem białoruskim zazwyczaj posługują się osoby mieszkające w mieście (28,6%), których rodzice mają wykształcenie wyższe. Znacznie częściej młodzież pochodzenia białoruskiego używa gwary białoruskiej (58,4%) aniżeli języka białoruskiego. W większości są to osoby mieszkające na wsi. Stopień znajomości języka ojczystego badanej młodzieży jest zadowolający. Zdecydowana większość mówi i pisze poprawnie w języku białoruskim (87,8%).

Badania dowiodły, że na badanym pograniczu język białoruski nie jest podstawowym kryterium zachowania białoruskiej identyfikacji narodowej, wpływa on bowiem tylko w niewielkim stopniu na poczucie tożsamości narodowej młodzieży pochodzenia białoruskiego.

4. Uwagi końcowe

Przedstawione powyżej (zweryfikowane) hipotezy pozwalają na konstatację, iż większość przyjętych wstępnie założeń znalazła potwierdzenie w trakcie badań. W związku z tym można stwierdzić, że wśród młodzieży pochodzenia białoruskiego zamieszkującej pogranicze wschodniej Polski występuje wyraźne odradzanie się poczucia tożsamości narodowej. W świadomości młodzieży pochodzenia białoruskiego funkcjonują tradycyjne elementy poczucia tożsamości narodowej, które mają zasadnicze znaczenie dla utrzymania tej tożsamości oraz dalszego jej rozwoju. Są to: religia, zamieszkiwane terytorium, przeszłość historyczna, pochodzenie, kultura oraz świadomość przynależności narodowej. Badania wykazały także, że zbiorowości zamieszkujące obszary zróżnicowane etnicznie i kulturowo w znacznym stopniu wpływają na dziedzictwo kraju, w którym żyją, przyswajając sobie jednocześnie obce im wzorce zachowania i moralności. Wzbogacają i różnicują kulturę poprzez wdrażanie innowacji i odkryć innych narodów, popychając w ten sposób do zmian i dalszego rozwoju. Ponadto rozpowszechniają w świecie obce tradycje i obyczaje, które pozwalają innym na zrozumienie mentalności danego społeczeństwa i sprzyjają nawiązywaniu stosunków nie tylko politycznych, ale i międzyludzkich, gdzie inność i odmiennosc nie stanowią bariery. Kontakty takie z kolei wzbogacają wewnętrznie jednostkę, kształtują poczucie tolerancji, zrozumienia dla innych, wpływają także na rozwój intelektualny oraz poszerzają wiedzę o zdobycze kulturowe innych narodów.

Jednym z głównych narzędzi, dzięki któremu można wykorzystać możliwości stwarzane przez wielokulturowe społeczeństwa, jest wychowanie międzykulturowe. Powinno zawarte być ono w programach edukacyjnych i inicjatywach rozwijanych przez szkoły i w szkołach. W programach edukacyjnych należy uwzględnić treści prezentujące mniejszości narodowe, etniczne i wyznaniowe zamieszkujące terytorium dawnej Rzeczypospolitej i obecne (np. Białorusini, Litwini, Ukraińcy, Rosjanie, Żydzi, Ormianie, Niemcy, Czesi, Słowacy, Tatarzy, Karaimi, Łemkowie, Romowie, wyznawcy

prawosławia, starowiercy, ewangelicy itp.), dotyczące ich kultury, tradycji, obyczajów, obrzędów, historii, religii. Na różnych poziomach edukacji trzeba wprowadzić do przedmiotów z zakresu historii, literatury, geografii, wychowania plastycznego i muzycznego elementy regionalne oraz przedmioty fakultatywne, co umożliwiłoby realizację tych treści. W nowych programach szkolnych powinny się również znaleźć treści kształtujące postawy ciekawości poznawczej i tolerancji dla inności. Uczenie się o własnej kulturze i kulturach innych pozwoli nadać wartość swojej własnej kulturze i jednocześnie zapobiegnie marginalizacji, stygmatyzacji grup mniejszościowych i narzucaniu innym swojej kultury, przygotowuje do pokojowego współżycia, ukształtuje świadomość równorzędności wszystkich kultur.

LITERATURA:

- Anderson B. R. O., *Wspólnoty wyobrażone: rozważania o źródłach i rozprzestrzenianiu się nacjonalizmu*, Kraków 1997.
- Eberhardt P., *Przemiany narodowościowe na Białorusi*, Warszawa 1994.
- Gellner E., *Narody i nacjonalizm*, Warszawa 1991.
- Guziuk M., *Podstawy metodologiczne prac promocyjnych (nauki społeczno-pedagogiczne)*, Olsztyn 2004.
- Melchior M., *Społeczna tożsamość jednostki*, Warszawa 1990.
- Pawłowski T., *Metodologiczne zagadnienia humanistyki*, Warszawa 1969.
- „Polityka” 14.08.2004, nr 33.
- Sadowski A., Czerniawska M., *Tożsamość Polaków na pograniczach*, Białystok 1999.
- Sadowski A., *Narody wielkie i małe. Białorusini w Polsce*, Kraków 1991.
- Sadowski A., *Pogranicze polsko-białoruskie. Tożsamość mieszkańców*, Białystok 1995.
- Sobecki M., *Poczucie tożsamości narodowej uczniów liceów ogólnokształcących z białoruskim i litewskim językiem nauczania [w:] Edukacja a tożsamość etniczna*, M. Urlińska (red.), Toruń 1995.
- Wyka A., *Badacz społeczny wobec doświadczenia*, Warszawa 1993.